

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

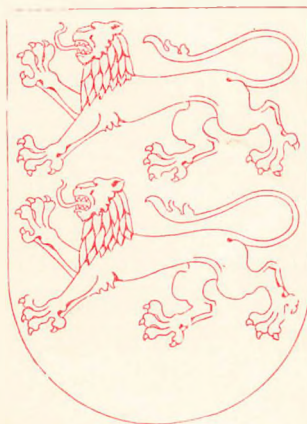
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

Jens Lampe: Fedder Carstens.

H. V. Gregersen: Nogle tingsvidner fra slutningen af middelalderen.

Christian Maibøll: Lidt smedehistorie fra Vollerup.

August F. Schmidt: Fra Hviding herred.

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

Fedder Carstens

H. C. Andersens første lærer

Ved Jens Lampe

I H. C. Andersens levnedsskildring forekommer der to modsatte lærertyper, den strenge og ironiske rektor Meisling, der hånede og pinte „den grimme ælling“ i „Plagelse“ og Helsingør latinskoler — og den sympatiske skolemester *Carstens*, som H. C. Andersen altid mindedes med glæde og taknemlighed.

Fedder Carstens var — som navnet lader formode — friser. Fedder er jo den frisiske kortform for Frederik og Carsten den frisiske form for Christian. Han blev født den 11. juli 1784 i landsbyen Almtorp i Breklum sogn, Sydslesvig, som søn af husmand Christian Carstensen og hustru Chrisina (datter af Magnus Feddersen i Valsbøl). Uvist af hvilken grund kaldte han sig senere Carstens. Han lagde tidligt gode evner for dagen og havde lyst til at studere, men da kårerne i hjemmet var små, blev han efter endt skolegang elev ved postholderiet i Bredsted, hvor morbroderen gjorde tjeneste, fra 1811 som postmester. (En fætter af Fedder Carstens var Christian Carl Magnussen, som fødtes på posthuset i Bredsted den 31. august 1821. Han uddannedes på kunstakademiet i København, var elev af Bissen og blev siden en kendt kunstmaler. † 1896).

Landsbyen Almtorp ligger på grænsen mellem gesten og marsken, der dengang også var grænseområdet mellem frisisk og dansk folkesprog. I sognet virkede den historisk og sprogligt interesserede sognepræst Nic. Outzen (1787—1826), der i 1819 vandt en prisbelønning for en afhandling om det danske sprogs historie i Sønderjylland. Hos ham fik Fedder Carstens videregående undervisning. Postholderen havde som ung gjort tjeneste som premierløjtnant i et infanteriregiment, og han fortalte jævnligt sin unge nevø om sine mange oplevelser i tjenesten, hvorved han vakte udlængselen frem hos sin dattersøn. Efter endt læretid i Bredsted drog Fedder Carstens til Tønder, hvor han virkede som postfuldmægtig 1801—06 under postmester Joh. Th. Friccius. 1806—08 gjorde han tjeneste ved postkontoret i Odense, hvor han ifølge Sct. Hans kirkebog viedes den 14. januar 1809 til jomfru Hanna Cathrina Jensen fra Rudbøl ved Tønder. Hun døde i barselseng foråret 1822, og i september samme år giftede han sig med den 19-årige Botilla Heinsen fra Vindeby på Tåsinge.

På grund af svigtende helbred opgav Carstens sin virksomhed ved postvæsenet og oprettede i 1810 en privatskole ved Munkemølle port for børn af jødisk byrd. Han optog dog også enkelte døbte børn og blandt

disse den senere så berømte eventyrdigter. Den lille Hans Christian var blevet taget ud af en pogeskole hos en gammel læremor, fordi denne havde givet ham et rap af riset, til trods for at moderen havde forbudt hende at anvende den slags revselsler. Hans Christian må åbenbart have været noget forkælet, da ris og ferle dengang var de almindeligste midler til at holde disciplin med.

I hr. Carstens' skole gik kun én pige. Hende sluttede den følsomme og sky Hans Christian sig til. De legede sammen, indtil han en dag betroede hende en af sine dagdrømme. Da så hun underligt på ham og sagde til en af drengene, som stod i nærheden: „Han er gal ligesom hans farfar!“ Med denne ydmygelse var det slut med venskabet! Han var igen den ensomme „grimme ælling“, drømmeren og fantasten, der var så „stor og aparte og derfor skulle kanøfles“. — Men måske var det netop denne følelse af isolation, der drev ham over i en dejlig drømmeverden, hvor han i fantasien tog revanche for sine nederlag? Carstens fik hurtigt blik for sin unge elevs mærkelige evner og tog sig venligt af ham både i skolestuen og på legepladsen. H. C. Andersen fortæller i „Mit livs eventyr“, at „når de andre drenge legede, gik hr. Carstens med mig ved hånden, for at jeg ikke skulle løbes omkuld, han holdt meget af mig, gav mig kage og blomster, klappede mig på kinderne, og da en af de større drenge ikke kunne sin lektie og derfor til straf, med sin bog i hånden blev stillet op på skolebordet, hvorom vi sad, og jeg derover var ganske utrøstelig, fik synderen benådning.“

Carstens kom ikke til at virke længe som lærer i Odense. I 1811 kom der orden i Odense skolevæsen, og den lille privatskole måtte ophøre, men der er ingen tvivl om, at Hans Christians korte skolegang hos hr. Carstens fik stor betydning for ham. Carstens havde gode evner som opdrager. Han var myndig og dog elsket af sine elever, hvem han forstod at interessere for de forskellige fag, således at de ikke alene af pligt, men for de flestes vedkommende ligefrem af lyst og iver tog fat på arbejdet med disse. Det er Carstens' fortjeneste, at han førte den lille Hans Christian ind i bogernes forunderlige verden. Han gav et forskræmt, men yderst modtageligt sind vederkvægende næring. Intet er blevet udført i virkeligheden, som ikke først var til i drømmen, og ingen kan være i tvivl om, at mange, måske de allerfleste, af de bedrifter, der er øvet på åndeligt og materielt område, i deres oprindelse kan føres tilbage til en drengs drømme i de første skoleår.

Da det efter faderens død kneb med at skaffe skolepenge, kom H. C. Andersen i fattigskolen i Påskestræde, og Carstens blev ansat som skriver hos stiftsrevisor Bøtcher, for kort tid efter at blive skriver på stifts- og bispekontoret, hvor han var til 1. maj 1813. Nogle år forinden var der blevet etableret optisk telegraafforbindelse mellem København og Hamborg. På høje stilladser blev der ophængt stænger, klapper og figurer, der kunne aflæses på næste station. Fedder Carstens blev ansat ved telegrafstationen på Tåsinge, hvor han samtidig virkede som vikar ved Landet

skole. Den daværende sognepræst F. C. Lund har i en gammel skolejournal udtrykt sin tilfredshed med Carstens' virksomhed som lærer. Efter at have været vikar til marts 1815, tog han til Skårup seminarium og dimitteredes allerede samme år som privatist. Efteråret 1815 beskikkedes han til opsynsmand ved befordringskontoret i Vindeby, og året efter bliver han inkassator af bropenge i Vindeby. I 1816 fungerede han som lærer i Svanninge, siden i Vester Hæsinge, hvorefter han konstitueredes som lærer i Sørup ved Svendborg. Her virkede han til høstferien i 1818, da han atter ansættes ved postvæsenet, nemlig som postfuldmægtig i Svendborg, hvor han virkede fra 1818—41. I samme tidsrum var han skoleforstander i Bregninge sogn på Tåsinge og i over et halvt århundrede retsvidne ved Tåsinge birketing.

Efter en noget omflakkende tilværelse fandt han fred og ro ved det smilende Svendborgsund. Carstens var en stor naturven, der holdt af at færdes i det fri med åbne sanser. Med stor omhu har han udarbejdet en interessant fortegnelse over Tåsinges dyre- og planteverden: „Om Thorsengs Flora og Fauna“, dateret 1823. Manuskriptet vidner om en skarp iagttagelsessans og særdeles gode botaniske kundskaber. (Optegnelsen opbevares hos et oldebarn af Fedder Carstens, pens. overlærer Elna Eldon, Frederiksberg, der venligst har overladt undertegnede et uddrag af den).

H. C. Andersen genså sin gamle lærer, da han i juni 1830 var på besøg på Tåsinge, men denne kunne „slet ikke erindre, mindre kjende mig igjen“ (Levnedsbogen, 157—58). Da Andersen efter udgivelsen af „Mit livs eventyr“ (1855) blev klar over, at Carstens stadig levede, sendte han ham selvbiografien som julehilsen med en smuk dedikation, ligesom han til hans guldbryllup med Botilla f. Heinsen i 1872 sendte et hjerteligt brev (originalen er i H. C. Andersens hus i Odense), hvori det hedder:

„Kjære gamle Ven og Lærer!

Det er Deres Guldbryllupsfest den 12. September; gerne havde jeg paa den Dag indfundet mig hos Dem, men jeg er forhindret fra personligt at kunne møde; min hjertelige Lykønskning maa dette Brev bringe Dem, ligesom ogsaa til samme Tid, haaber jeg, et lille Minde om mig vil indtræffe, og som jeg beder om maa faa Plads i Deres Stue. — Det er snart 60 Aar, siden vi saa hinanden, men levende husker jeg endnu Alt fra hin Tid: Deres Hjem, Skolebygningen, for mig den Gang saa udstrakt stor, de gamle Kastanietræer udenfor, tæt op ved Byens Port ud til Munkemølle; men især husker jeg min Lærer, Hr. Carstens, den Gang en ung, kraftig Mand. Jeg husker Dem saa godt, husker de hvide Tænder, der kom frem ved Smilet, de milde Øjne, De saa paa mig med, idet De holdt mig ved Haanden, for at jeg ikke skulde løbes overende af de store Drengene. — Alt staaer saa klart i min Tanke, og det er dog saa længe siden. Forunderligt, at vi i de mange, mange Aaringer aldrig mødtes. — Men det kan ske endnu, om

Gud vil forunde mig det. I det kommende Aar haaber jeg at træde ind i Stuen til Guldbryllupparret, som paa Deres Festdag venligst vil have i Tanken

Deres hjerteligst hengivne
H. C. Andersen.“

Enten må H. C. Andersen altså have glemt mødet i 1830, eller også har han dengang ikke givet sig til kende. Gaven, der omtales i brevet, var digterens portrætbuste i kalipasta. (Dagbogen 7. og 9. sept. 1872).

H. C. Andersen nåede dog ikke at besøge sin gamle lærer, der døde i 1874, året før digteren døde, men Carstens var glad for den smukke hilsen, og man har fortalt, at den gamle mand, idet han viste besøgende om, med fornøjet smil skal have sagt: „Ja, ja, det tror De nok ikke, jeg gamle, fattige mand, jeg har været den første lærer for en af vore mest bekendte digtere. Hos mig gik H. C. Andersen i skole.“

Nogle tingsvidner fra slutningen af middelalderen

Af H. V. Gregersen

Det er meget ofte således, at lokalhistorikeren enten helt forbigår eller i hvert fald går lettere hen over middelalderligt stof. Således behøvede det imidlertid slet ikke at være, thi den væsentligste del af arkivmaterialet fra middelalderen er trykt og frembyder altså ingen læsevanskeligheder. Dertil kommer, at materialet for så vidt er lettilgængeligt, som det findes på ethvert større bibliotek.

Af størst betydning er „Repertoriet“ eller „Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mædievalis“, der giver en fortegnelse over alle trykte breve indtil 1513 enten ved at henvise til, hvor man kan finde brevene trykt, eller ved at gengive hidtil utrykt brevstof. For lokalhistorikeren kan det være af særlig interesse her at finde tingsvidner fra de herreder eller byer, som den pågældende særlig beskæftiger sig med, og ofte føres han takket være disse lige ind i det liv, som udspillede sig på det særlige sted for omkring et halvt årtusinde siden.

Et par tingsvidner skal i det følgende anføres for at vise, hvilken art af stof man kan finde i den slags kildemateriale. Som det vil ses, findes heri oplysninger, som også har interesse ud over et snævert lokale.

Store Tønde i Hostrup sogn (Rep. 4892).

1481 18/7 bad *Eggert Gjordsen* til Solvig et nævningeting, bestående af 12 navngivne bønder fra Slogs herred, udtale sig om sin mødrearv, „Tunde“, gården Store Tønde i Hostrup sogn.

Det hedder om den, at den på daværende tidspunkt var en såkaldt „øde“ gård, men *Eggert Gjordsen* ønskede sin adkomst til den anerkendt. Det fremgår af tingsvidnet, at gårdens retmæssige ejere havde været *Esge Friis*, fru *Anne Gjordsen*, der var mor til *Eggert*, og en fru *Kerstine*. Men *Claus Ablefeld* havde været formynder for *Anne Gjordsen*, vel sagtens efter, at hun var blevet enke, og han havde overladt gården til grev *Gerhard*, der var *Christian I.s* broder, men som i 1472 havde rejst et oprør mod sin kongelige broder¹). Dette oprør bredte sig fra de nordfrisiske egne til ind i Sundeved, men takket være det her anførte tingsvidne får man yderligere at vide, at også Slogs herred er blevet inddraget i disse kampe. Det fortælles nemlig, at *Henning Pogwisch* havde sat sig i besiddelse af den her omtalte gård, som han havde ladet „bygge“ eller rettere befæste. *Henning Pogwisch* havde som amtmand på Tønderhus været *Christian I* tro under oprøret, men i 1480 var han blevet styrtet, da der var blevet uro omkring hans styrelse af Tønder amt. Forfærdelige var de klager, som folk rejste mod ham, og kongen benyttede sig af dem til at blive en besværlig lensherre kvit²).

Men under disse forhold var det naturligvis *Eggert Gjordsen* magtpåliggende at få sin gård tilbage, som ved *Claus Ahlefeldts* støtte til grev *Gerhard* var faldet i *Henning Pogwisch's* hænder. Inden for de fire tingstokke, som angav tingets forhandlingsplads, dømte de 12 nævninge, at fru *Anne* og hendes søn skulle have deres part af Tønde igen. Det tingsvidne, der blev udstedt herom, bevidnedes af 8 navngivne herredsbønder, og retsyldigt blev det, da tinghøreren, der af senere tider kaldes herredsfogeden — *Jesse Tamss* hed han — beseglede det sammen med en adelsmand og præsten *Nicolai Johannis* til Rabsted, samt en bonde.

★

En begivenhed fra Erik af Pommerns tid afsløret under en strid om et herredsskel (Rep. 5949 og 5952).

1486 5/10 og 25/10 blev der både på Sønder Rangstrup og på Ris herredsting afsagt kendelse ved tre stokkenævn om herredsgrensen mellem Sønder Rangstrup og Gram herreder på strækningen fra Genner til Hovslund. Der blev dømt, at skellet fra slægt til slægt havde fulgt Salsbæk fra Genner bugt og op til Skelkær og derfra videre over lokaliteterne Klægvedel i Hovslund vad, Hundredmands slette, Sværtvedsten (Hundredsten?), Kærlingvad til Immervad ved Hærvejen. Der blev endvidere dømt, at en strimmel jord her fra gammel tid tilhørte herskabet på Brundlund slot ved Aabenraa, som i jagtøjemed havde anlagt en dyrehave på dette sted³),

men Genner- og Hovslund-folkene havde ret til at bruge overdrevets heder og skove med mast til deres svin. Således havde det været på Christian Is tid (efter 1460), på hertug Adolfs tid (efter 1435) og på Benedikt Ahlefeldts tid (han havde 1460 erhvervet Gram herred). Men nu for kort tid siden havde høvedsmanden på Tørning, *Hans Ahlefeldt*⁴), der herskede over Tørning lens fire herreder, Gram, Frøs, Kalslund og Hviding herreder, gjort indsigelse mod disse rettigheder, idet han påstod, at hans område strakte sig syd for det gamle herredsskel.

Hvor herredsskellet imidlertid gik, var der enighed om på både Sønder Rangstrup og Ris herreder, men på det sidstnævnte sted fremstod ydermere fire navngivne mænd fra Løjt sogn „af de ældste og bedste“, som vidnede, at de fra barnsben var opdraget på Tørning, thi på den tid, da der var krig i landet, og Brundlund var blevet indtaget af fremmede tropper, havde deres forældre forladt Løjt sogn for at slå sig ned i Tørninglen. Også de hævdede, at herredsskellet gik i Salsbæk. Nok så interessant er imidlertid deres udsagn om, at deres forældre, bønderfolk fra Stollig, Skovby, Bodum og Løjtkirkeby havde måttet forlade hjemstavnen under Erik af Pommerns kampe mod holstenerne. Brundlund slots indtagelse var sket 1429, mens Tørning i 1428 havde fået en ny herre i Henrik Ahlefeldt. Det anførte udsagn tyder sammen med adskillige andre spredte vidnesbyrd på, at kampene mellem kongen og holstenerne kom til at gå særligt slemt ud over Aabenraa-egnen⁵).

Endnu en ting af almindelig betydning for sønderjysk historie fastslås der imidlertid med de to her anførte dokumenter, idet der uden på den plattyske kopi står påtegnet med en hånd fra det 17. århundrede: „uth dem olden denischen in dudisch gesettet“. Man kan altså ikke uden videre af foreliggende afskrifter af tingsvidner slutte sig til originaltekstens sprog⁶).

★

Den forsvundne gård Råde eller Roj i Højst sogn (Rep. 10143).

Højst sogn har i middelalderen haft en gård af samme navn som den mere kendte gård Råde eller Roj i Møgeltønder sogn, og dens beliggenhed må have været i udkanten af sognet. Højst sogns grænser lå ikke fast i middelalderen. Endnu så sent som i 1539 blev det fastslået, at herredsgrænsen mellem Slogs og Lø herreder fulgte Arnå. Alslev og Vester Højst havde derfor tidligere måttet søge Løgum kirke.

For den Højst præst betød noget sådant naturligvis et kendeligt tab i indtægter, og 1504 28/8 fremstod pastor *Mauricius Hertenbreker* på Slogs herreds tingsted for at få en udtalelse om gården Rådes eller Rojs tilhørsforhold. Tinget dømte, at Råde hørte til Højst sogn, eftersom gården var bygget ud fra Solvig, og i tidligere tid havde *Eggert Gjordsen* betalt tiende, byrd og offer til præsten i Højst.

HENVISNINGER:

1. Sønderjyllands Historie II, s. 184.
2. Sønderjyllands Historie II, s. 187.
3. Rep. 5949: »wor ehre frye jacht gehet, pande unde gahrne gesettet«; Rep. 5952: »frye jagt mitt panden, andern gahrnen«; S. årb. 1955, s. 163 omtales »Panjacht« som ulovlig jagtform. På hvilken måde er denne form for jagt blevet drevet?
4. Hans Ahlefeldt 1500 på toget mod Ditmarsken; det er om ham, sagnet fortæller, at han segnede svøbt i et Dannebrog.
5. Se f. eks. S. mdskr. 1949 s. 68, 1952, s. 56, samt N. Black Hansen i dagbladet »Hejmdal« 1948 27/12 og 1951 21/6.
6. Smlgn. S. årb. 1953, s. 64.

Lidt smedehistorie fra Vollerup

Af Christian Maibøll

Smedestedet i Vollerup, Ulkebøl sogn, nævnes første gang i jordebogen for Als sønderherred fra tiden omkring 1670. Den daværende ejer Thomas Smed skulle som årlig afgift til herskabet svare 12 skilling og et lam. Thomas Smed døde 75 år gammel 1700, men nogle år før havde han overladt smedien til Franz Hansen, der første gang findes i Ulkebøl kirkebog, da han den 5. december 1693 som Hans Tordsen Smeds svend Frantz sammen med forvalter Hans Fecht på Ladegården var blandt fadderne ved Niels skræders søn Peter i Sundsmark. Den 27. oktober 1695 viedes i Sønderborg Frans Hansen Schmidt til Dorothea, datter af smedemester Hans Thortzen og Marie, døbt den 8. august 1675. Om Franz Hansens herkomst findes ingen oplysninger. Ved undersøgelsen af skøder og fæstebreve den 23. april 1720 og følgende dage oplyste han, at han havde haft stedet i Vollerup omtrent tyve år, men fæstebrevet var udstedt den 18. januar 1696 og betalt med 3 speciesdaler. I Franz Schmidts tid har Ladegårdens daværende forpagter Ewald Bing givet oplysninger om samtlige kåd i lenet. Om smeden i Vollerup hedder det, at han havde seks skæpper land, af hvilke han årlig betalte 36 skilling på amtstuen, 3 rigsdaler fripenge og 30 skilling forbedelsespenge. Den 25. februar 1726 måtte Frans Hansen på grund af svagelighed overlade smedestedet til sin yngste søn Christian, der havde lært håndværket i faderens værksted. Sønnen Hans Frandsen, der som kongelig indrulleret matros havde fået overladt et øde kåd i fødebyen, synes at være omkommet til søs før 1737. Franz Hansens eneste datter Marie, døbt i Ulkebøl den 30. august 1699, blev den 3. januar 1725 i Sønderborg gift med skipper Hans Christian Ahlmann, der formentlig er omkommet til søs. En lignende skæbne ramte sønnen Franz Jürgen Ahlmann, der druknede under en fisketur, og sønnesønnen Jürgen Ahlmann, der som skibskaptajn forliste med skib og mandskab ved Englands kyst. Jürgen Ahlmann, gift

med Doris Jessen, søster til løjtnant Thomas Jessen, Majbølgård, er fader til politikeren Nicolai Ahlmann.

I beskrivelsen af samtlige kongelige præste- og bondekåd fra året 1734 kaldes Christian Franzen for Christian Schmidt. Til kådet, der lige var nedbrændt, hørte en tønde land med kålgård, og han holdt tre køer og to får. I degnen Paul Hammers register af 11. januar 1737 findes Christian Smed blandt de kongelige kådnere i Vollerup, og han skulle årlig svare 12 skilling til de fattiges kasse. I taksations-instrumentet for Rønhaves og Ladegårds len 1754 er Christian Frantzen Schmidt bygninger vurderet til 510 mark, besætningen, tre køer, en kvie, tre får og et svin, til 78 mark, men denne gang må han nøjes med to skæpper land.

Sønnen Christian Christiansen overtog smedestødet efter faderen ved giftermålet med Kirstine Marie Nielsdatter 1771. I hans tid skete der store omvæltninger i Vollerup, idet udskiftningen af byens jorder blev gennemført, hvilket blandt andet havde til følge, at seks gårde flyttedes ud på deres jord, nemlig en til Roi, en til Klansager og fire til Langdeel ved Augustenborg. Ved den afsluttende protokol angående udskiftningen i Vollerup den 9. maj 1795 hos kromand Niels Nielsen vedtog bønderne enstemmigt, at byens kådnere, deriblandt også smeden, skulle have deres jord tildelt af hele distriktet, mens indersterne fik deres jord af de enkelte gårde. Smedemester Christen Christensen skulle have 30 skæpper hartkorn til sit brug og fik også i fremtiden den såkaldte smedebyg. Bønderne Hans Ohlsen, Thomas Christensen, Christian Christensen, Hans Hansen, Hans Brock, Mads Brock, Christen Petersen (Hesselgård), Mathias Petersen og Peter Petersen leverede årlig seks skæpper byg, mens de øvrige seks hele gårde kunne klare det med fem skæpper. Fra afdøde kådner og kromand Jens Jørgensen Jepsens sted (den tid udlejet til forhenværende arveforpagter Boy Boysen, Majbøllegård) og fra hospitalskådner Christen Christensen Vademand fik smeden hvert år tre skæpper byg, endvidere af begge et lille stykke eng. Smede-interesserne skulle pløje, harve og køre gødning ud. Til gengæld skulle smeden levere alt arbejde vedrørende landbruget, på vogne, plove og harver gratis, ligeledes hestebeslag, forke, klinke, hasper og andre småting. Interessenterne leverede smeden kul, jern og stål, og skulle for nye hjulringe til to hjul betale 24 skilling, mens omlægning af gamle hjulringe skete uden vederlag. Ved stadsvogne skulle arbejdet derimod betales, ligesom der skulle ydes særligt vederlag for fremstilling af såkaldt bidende tøj, for smedearbejde ved nybygninger, for reparationer på gamle bygninger og lignende klejnsmedearbejde.

Efter Christian Christiansens døde 1803 gik smedestødet i Vollerup i arv til sønne af samme navn, der 1834 fulgtes af sønnen Christian Christiansen Schmidt, der døde som aftægtsmand hos sønnen, gårdejer Jørgen Hansen Schmidt på Klansager. Den gamle ejendom i Vollerup forsvandt

ved nedbrydning 1920, og byens smedie flyttedes til det nedlagte andelsmejeri.

Fra Hviding herred

(fortsat fra side 112)

Af August F. Schmidt

I fodstykket af *Hviding* kirkes skabsaltertavle står 15 *nødhjælperhelgener*. I *Roager* kirke står 12 små *nødhjælper*. Også fra Halk, Hellevad og Taps kirker kendes *nødhjælper* såvel som fra enkelte andre kirker i vort land.

Nødhjælperne vandrede sidst i middelalderen fra Tyskland ind i Danmark. De var en skare på 14—15 helgener, der i sluttet trop kom herop. De havde i Tyskland været i stor gunst siden midten af 1400-tallet. Hvor når denne nye kultus egentlig kom op, og hvorfor man valgte just disse 14—15 blandt den store helgenskare og knyttede dem sammen, kan ikke med sikkerhed afgøres. Det synes, som om de 14—15 helgener var en lille udvalgt skare blandt de hellige, hvem man påkaldte i nød, gammelkendte venner, der skærmede mod sygdom, skaffede livets ophold, sikrede en god død, og om hvem det hed, at de i deres sidste stund havde fået løfte om bønnehørelse. Det turde ikke være uden betydning, at vore middelalderlige andagtsbøger idelig fremhæver dette moment. Flere af *nødhjælperne* var godt kendt og yndede i Danmark; mest kendt af dem blev *St. Veit* (Vitus), der var særlig hjælper for dem, der led af sygdommen *chorea*, hvorfor denne folkeligt kaldtes — og kaldes — *St. veitsdans*. Fra det *østlige Sønderjylland* haves der mere overlevering om denne helgen end fra nogen anden del af vort land. *St. Veits* helgendag var den 15. juni (Valdemarsdagen); om denne dag findes der en lovbestemmelse i Haderslev stadsret af 1292. Mange landsbylove på Als blev udstedt på *St. Veitsdag*, hvortil også forskellige gamle skikke var knyttet. Helt til nutiden har man i Østslæsvig holdt landsbysammenkomster på den gamle helgens dag⁵.

Helgerne, som i det foranstående er omtalt, er vandret her til lands sydfra i middelalderen, og de er et vidnesbyrd om kirkeligt fællesskab mellem vort land og det tyske rige i den nævnte tidsperiode, ligesom de også er oplysende eksempler på kirkelige lån fra det ene land til det andet i hine århundreder⁶.

Nær tilknytning til helgendyrkelsen havde dyrkelsen af de *hellige kilder*. Mest kendt i Nordvestslæsvig af disse udvalgte væld var *Hellig Thøgers kilde*, der fandtes umiddelbart øst for Hviding herreds nordøstgrænse

*Katolsk sidealtertavle fra Hviding kirke med den latinske indskrift:
Helgener bør æres, men ikke tilbedes.*

og i Gram sogn. Der er dog sikkert mange fra Hviding herred, som er draget over Gels å for i Enderupskov at besøge den hellige kilde, der var indviet til helgenen St. Thøger. I Hviding herred kendes kun to helligkilder, den ene fandtes i *Arrild* sogn tæt ved vejen mellem Arrild og Hønning, medens den anden lå i *Skærbæk* sogn umiddelbart vest for Padborg huse. Disse to kilder kan godt have været besøgt som hellige gennem århundreder, men sikre oplysninger herom forefindes ikke. Kildedyrkelsen er et levn fra den katolske tid, og det interessanteste minde herom fra Nordvestslesvig er helligkilden ved den nedbrudte St. Thøgers kirke i Enderupskov ved Gels å⁷.

★

Fra middelalderen kendes nogle få *voldsteder* fra Hviding herred. Således var der et voldsted i *Fjersted Skov* (Spandet); det er i mands minde (vel o. 1880) blevet sløjfet.

I engene „Abildsgårdskær“ (*Højrup*) nord for Gels å ligger et voldsted. Det består kun af en uanselig, cirkelrund banke, ca. 24 m i diameter; en

lav yderborg er forgravet. I engbunden spores egestammer. Syd for åen skal der også have været et nu helt sløjfet voldsted.

Holbæk voldsted (Vodder s.) nord for Gånsager er helt sløjfet. Den oprindelige Holbækgård (1328 Holbeck) er forsvundet allerede i middelalderen. Den nuværende bebyggelse Holbæk har sikkert navn efter et af marknavnene Holbæk i sognet. Forleddet i navnet er navneardet *hul*. Man kunne måske også tænke på tillægsordet *hul*; på det sted, hvor vejen fra Gånsager til den forsvundne gård Holbæk førte over bækken af samme navn, har vadet dannet en temmelig dyb hulning⁸. — På *Kagebøl* mark (Skærbæk s.) skal ifølge Danske Atlas VII (1781) s. 191, have stået en *herregård*. — *Nørrevold* eller *Ørnsholm* ligger i Rugbjerggårds enge (Arrild s.) nord for Fiskebæks bugtede løb. Den anselige borgplads består af en tvedelt, ca. 4 m høj hovedbanke med et cirkelrunt vestparti (diameter 40 m) og et større, hjerteformet østparti, der vender spidsen mod nordøst. De to dele skilles og omgives af grave, og uden om disse løber en lavere, ca. 2 m høj ringvold, der mod nord udvider sig til en smal forborg og her ledsages af en ganske svag, yderste vold. På hovedbanken findes munkesten og kalk, og især i vestpartiet er der ved planløse gravninger blottet fundamenter af rå kampesten. *Søndervold*, i Roost enge, har i sit anlæg haft lighed med *Nørrevold*, men er lidt mindre og ikke så velbevaret. Den tvedelte nordbanke har et kvadratisk vestparti og et lavere, rektangulært østparti. Ringvolden er stærkt udjævnet. Ved tilfældige gravninger er der iagttaget brandspor, forkullet træ og nedbrændt klineler⁹. *Nørrevold* og *Søndervold* er begge typiske for det 14. århundredes voldombygte borge. Der er knyttet en ret dramatisk og lærerig historie til de to voldsteder, hvad *Lis Jacobsen* har gjort rede for i *Fortid og Nutid X* (1933—34), 232—242.

De anførte voldsteder angiver pladser, hvor der har været småborge, antagelig tiest tilhørt lavadelen. Disse borge, der fortrinsvis lå ved å og eng, hvor de var naturligt befæstede, er nu forlængst, som talrige lignende rundt om i Danmark, forsvundne. De er de sidste fattige minder om gamle ufredelige tider.

★

I den senere oldtid og ældre middelalder blev *landsbyerne* grundlagt. Ni af disse i herredet blev sognebyer, der hver fik sin kirke. Sognebyerne, som blev de udvalgte områders førende bebyggelser, og til hvis kirker befolkningen søgte (sognede), har undertiden en central beliggenhed i sognet, hvis grænser i almindelighed er fra middelalderen, som regel før 1100. Mest centralt i deres sogne ligger byerne Roager, Spandet, Brøns, Vodder og Skærbæk. Knap så praktisk for området forefindes Rejsby, Hviding, Arrild og Højrup.

Udviklingen førte med sig, at flere *veje* førte til sognebyerne. Således ligger Roager, Spandet, Skærbæk og Arrild ved vejknudepunkter. Til Vod-

der fører kun et par veje, medens Gånsager øst for sognebyen ligger ved en vejknode. Beliggenheden har forårsaget, at landsbyerne ned langs og nær havkysten kun har forbindelse med omverdenen med få veje. De har så det fortrin at ligge nær den store færdselsåre, der fører fra Ribe til Tønder. Af de små byer ligger Ullerup og Roost så vel som Arnum ved betydelige vejkryds.

Landsbyerne var i gammel tid ofte omgivet af et *dige*. Erindringer herom haves fra *Birkelev*, *Gånsager* og *Vinum*. Hvor jordbunden var lav, anbragtes i stedet for et *risgårde*. Hvor vejene førte igennem bydiget, var der et *led*, som skulle lukkes op og i, hver gang en vogn kørte igennem. Således erindres forholdene at have været i *Birkelev*. Når bønderne her kørte korn hjem, var der en bestemt mand i byen, der først skulle køre ud af leddet, kom nogen før ham hen til dette, havde de at blive holdende, og det var ikke så sjældent, der kunne vente en hel skare foran leddet. Når formanden kom, blev det åbnet for ham, han kørte igennem, og de andre fulgte efter. Siden hen på dagen kørte de, som de kunne bedst. Ved hjemkørslen af hø eksisterede denne skik nok ikke. Skulle de vester ud, kom de igennem *Balleled*, og skulle de sydvest for byen, måtte de igennem *Tingled*. Skønt led og hegn var borte længe før o. 1880, var de to benævnelser dog endnu almindelige ved nævnte år. Der var endnu flere led, men kun navnene på de to kendtes i Birkelev i 1880'erne. Balleled havde stået lige vest for skolen og på et sted, hvor vejen var lav og moradsig, men der var i 1873 ikke mere spor af det fordums byled. Byhegn, diger og led var blevet opført og anbragt ved landsbyerne for at hegne for kreaturer og svin, at de ikke om natten skulle løbe væk, men ikke mindst som værn mod *ulve* søgte man at beskytte landsbyen med hegn og led. Disse karakteristiske gamle landsbyminder er nu overalt i det væsentlige forsvundet. Jorden inden for byernes diger og gærder kaldtes *Gaden*. Her gik svinene, der fik lidt foder i et trug, men ellers sørgede for sig selv. De lavede, forståeligt nok, et værre rod mellem landsbyens bygninger.

Gade som stednavn er overleveret fra sognene *Arrild*, *Spandet* (Gammelgade) *Roager*, *Hviding*, *Rejsby*, *Brøns*, *Vodder* og *Skærbæk*. Alle steder fra forekommer gade også i forbindelser som gadeeng, gadefenne, gadeskifter o. s. fr. — Gade brugtes som betegnelse på vejen, der førte gennem landsbyen. Fra denne brug stammer inddelingen af talrige sønderjyske landsbyer i gader. Gade brugtes desuden om byjorden i landsbyen indenfor tofterne, og denne betydning har ordet hyppigst i sønderjyske stednavne, særlig i det meget almindelige usammensatte *Gade*¹⁰.

Minder af særlig interesse fra de gamle landsbytider er *grandebrevene* eller *landsbylovene* (også kaldet vider og vedtægter). Af disse kendes der fire fra Hviding herred. Ældst af disse er *Høgsbro* grandevilkår om tørvegravning fra år 1568. Den er underskrevet af 11 bymænd, og de har indgået forening om at forbyde gravning af græstørv og hedetørv i fort og

fælled, i enge og kornagre, idet herved påførtes jordsmonnet „Fordærvelighed og anden daglig skade“. Overtrædere af forbuddet skulle betale i bøde en stor tønde øl til bymændene (!) og 2 daler til husbond og herskab.

Lundsmark grandevilkår er fra 1670. Det indeholder i 6 små paragraffer bestemmelser om markfred, „Imens eng og korn står i fred må ingen slå løs bæster på vor fort ved 1 rdl. brøde, men kommer nogen af våde eller uforvarendes udi eng eller korn, da må enhver, som det findes, indtage og skal der af stykket gives 1 søsling til indtægtspenge. — Skal vore gadeløkker om Voldborgdag [1. maj] forsvarligen være færdige, og enhver holde sine vangsværger [her: hegn] og vel ved magt. — Ingen må stede nogen at hugge ris udi vore enge; men hvad enhver behøver, skal det hugges på deres eget.“ Således lyder 3 af paragrafferne.

Arnum grandevilkår, der er fra 1685, bestod af 28 paragraffer, men af disse kendes kun de 9. Af disse er § 2 af en vis interesse, idet den indeholder bestemmelser om *byens kæp*, der sendtes fra mand til mand, og når denne rundgang var fuldført, skulle mændene møde til grandestævne: „Fra den, som grandestokken udgår, skal den bæres ret solgang [med solen] om til hver gårdmand, liden eller stor, og at fremskikke på standen fod, indtil hun kommer til den, som udsendt haver. Og dersom nogen grandestokken opholder, at give til granden 2 skilling.“ Paragraf 10 bestemmer: „Dersom nogen findes at oplukke nogen vangs led og lader stå åben, da udgives til granden 8 sk. Og dersom nogen finder leien [leddet] åbent og det ikke lukker, 2 sk.“ Og endelig § 28: „Hvo sig fordrister at føre våben eller væрге på grandestævnet, derfor at lide skade som vedbør“¹¹.

Grandebrevet fra *Rejsby* og *Kærbølling* er fra 1725. I dette oplyses, at der er indgået en overenskomst mellem lodsejerne om græsningsforholdene, om afgifter i græspenge for hvert kreatur, som sendes ud på „åben greisse“. Endvidere er der i landsbyloven bestemmelser om markfred, tørvegravning, pløjning, såning, møgkørsel, ligesom det fastsættes i vedtægten, at den, der udebliver fra grandestævne, skal betale 4 skilling i bøde¹².

Selv om landsbylovene ved deres paragrafinddeling umiddelbart kan se tørre og kedelige ud, er de dog ved nærmere granskning særdeles interessante og tillukkende at stifte nærmere bekendtskab med, hvad de ovenanførte citater og referater uden tvivl har vist. Landsbylovene hører i det hele taget til vore bedste kilder, når vi ønsker at kende nærmere til tilstandene i de små bondesamfund i landsbyfællesskabets tid.

Grandebrevene gik ud af brug, da de gamle landsbysamfund ved *udskiftningen* i 1700-tallets slutning blev sprængt. De nye tider krævede andre love og forordninger end de gennem århundreder benyttede. Men alligevel holdt man længe efter udskiftningens gennemførelse og *udflytningens* påbegyndelse fast ved skikke og vaner fra de gamle landsbytider. Således samlede man indtil 1865 hvert år i fastelavn i *Roager Kirkebys* kro „Oldermandsting“, d. v. s. at Hviding herreds sognefogder og sandemænd

mødtes her med herredsfogden for at drøfte emner af fælles interesse for lov og orden i landsbyerne.

★

Gennem tiderne har der været tyndt befolket ude i det flade landskab mellem Ribe og Skærbæk, fra Højrup til vadehavet. I området Roager—Spandet—Birkelev var *befolkningstætheden* i 1840 10—20 indbyggere pr. kvadratkilometer. Til sammenligning kan nævnes, at i egnen vest om Rødding—Gram og syd for Gram ned efter Toftlund til boede der 1840 20—30 indbyggere pr. kvadratkilometer. I Gram—Rødding og østpå var tætheden 30—45 indbyggere pr. kvadratkilometer. I århundredet efter 1840 er befolkningstallet i Gram—Rødding steget betydeligt: 1900—1935 med 50—100 pct.¹³. Så stor en stigning har der ikke været i Hviding herred. Størst har den været i *Skærbæk* sogn med den betydelige stations- og sogneby, der 1950 havde 763 husstande. 1860 var der i Skærbæk sogn 1467 indbyggere. 1925: 2202. 1950: 2589. *Arrild* sogn havde 1860 753 indbyggere. 1925: 807. 1950: 972. *Brøns* sogn 1860 733 beboere. 1925: 866. 1950: 859. *Vodder* sogn 1860: 520. 1925: 880. 1950: 1124. *Højrup* sogn 1860: 633. 1925: 862. 1950: 1031. *Spandet* sogn 1860: 480. 1925: 577. 1950: 706. *Roager* sogn 1860: 563. 1925: 577. 1950: 700. *Rejsby* sogn 1860: 461. 1925: 480. 1950: 498. *Hviding* sogn 1860: 510. 1925: 669. 1950: 644.

1860 var der i hele herredet 6120 indbyggere. 1910: 7548. 1921: 7368. 1925: 7920. 1950: 9123.

Som man kan se, forårsagede krigen 1914—18 en nedgang i befolkningsmængden. 1860 var der gennemsnitlig 680 indbyggere i hvert af Hviding herreds sogne, altså et meget lille befolkningstal, når man betænker herredets udstrækning: ca. 327 kvadratkilometer.

Det forholder sig da også således, at i Hviding herred har man endnu de eneste områder i Nordslesvig, hvor man kan tale om *sammenhængende bede*. De ret store folketomme sandstrækninger her har jeg stadig i stærk erindring, når jeg mindes sommerferien 1921—23, da jeg gennemcyklede egnen, hvor man mange steder og endog i store afstande kunne se egnens vartegn, *Ribe domkirkes* store tårn. En egen stemning var der over det vidtstrakte solåbne landskab, hvorover man synes at se mere himmel end noget andet sted i Danmark. Fra den smukt formede og langt hen synlige *Enderupskov bakke* har man en prægtig udsigt over den førhen så fattige egn¹⁴. Man modtager her ved ruinen af Hellig Thøgers kirke et stærkt virkende nidtryk af ensom natur. Også stedets middelalderhistorie påvirker let et følsomt sind.

Der er nok at se i Hviding herred. Vidt omkring syner *Roager kirke* med det sjældne glasmaleri af St. Willehadus. I *Roager præstegård* havde i årene o. 1867—1891 præstefruen *Charitas Bischoff* sit hjem, idet hendes mand her var præst. Hun fik senere et navn som tysk forfatterinde og har i sin erindringsbog „Aus meinem Leben“ fortalt om sin tid i Roager. Som den

begavede og forstående kvinde hun var, kom hun snart på en god fod med befolkningen, der var under fremmedherredømme. Hun så, der blev gjort den uret, dette må hun have forklaret sine børn, thi i 1920 rejste den ene af hendes døtre nede fra Tyskland op til sit nordslesvigske fødesogn og stemte for Danmark! En sådan handling må ikke glemmes¹⁵. I Roager præstegård udarbejdede *Jørgen Larsen*, der var præst her 1938—44, sin doktordisputats: H. N. Clausen. Hans Liv og Gerning (1945).

I *Højrup* var forfatteren *Valdemar Adolph Thisted* (1815—97) præst 1855—62¹⁶, og fra *Vodder* var kirkehistorikeren *L. Koch* (1837—1917), der i sit memoireværk: „En gammel Præsts Erindringer“ (1912) har fortalt lidt om sin barndomstid i *Vodder* præstegård. Mere udførligt dvæler han i sin mindebog (s. 78—89) ved den tid, 1868—70, da han var forstander for *Brøns højskole*. Fra *Vodder* sogn er ligeledes sprogforskeren, dr. phil. *Anders Bjerrum* (f. 1903).

Ved *Brøns* standses op foran mindestenen for bøndernes sammenstød med slesvigholstenerne 22. januar 1849. „Ej minde om en glimredag — kun om et trofast hjerteslag“ er stenens udmærkede indskrift, der stedse lader danske mennesker huske, at her kæmpede sønderjyske landsbyfolk for deres fædreland¹⁷.

I landsbyen *Astrup* syd for *Brøns* var den kendte historiker *Karl Rasmussen* (1884—1955) lærer 1923—38, og i *Søndernæs* ved *Astrup* levede og virkede 1845—1930 (i *Astrup* 1930—49) gårdejer *Elers Boesen* (1870—1949), der var en af danskhedens mest kendte og skattede mænd i en stor omegn. En særlig stor indsats blev ydet af *Hans Jepsen Christensen* (1880—1956), der fra 1904 og til sin bortgang var gårdejer i *Høgsbro*. H. Jepsen Christensen var en af danskhedens ypperste førere i Sønderjylland; hans store livsgerning er stadig i taknemmelig erindring.

Vi kan slutte vor hurtige rundrejse i Hviding herred i den lille hede-landsby *Lundsmark* nordøstlig i Hviding sogn. Her boede malerinden *Agnes Smidt* (1814—1952), der erhvervede sig et anset navn især som portrætmaler. Hun oprettede en lille *højskole* i *Lundsmark* o. 1920. Da jeg i juli 1921 skulle dertil for at holde et foredrag om Limfjordsdigterne, var min sidste station inden *Lundsmark Vester Vedsted* præstegård. Her bad pastor *Otto Rosenstand* mig ved afskeden hilse i *Liselundsmark!* Udtalelsen blev fremført med mild ironi, hvilket passede godt til den veltalende præsts temperament. Agnes Smidt var stærkt påvirket af den grundtvigske menighedsskole *Liselund* ved *Slagelse*. Dette var årsagen til pastor Rosenstands stednevnedannelse!

På en herlig sommerdag cyklede jeg gennem det store, øde hedeland ud til den ensomt liggende bitte landsby, oprindelig kun 3 gårde, hvor der i en storstue var indrettet lokal til højskoleundervisningen. Besøget i *Lundsmark* er stadig i mit minde forlenet med en særlig stemning. Om aftenen var alle mand af huse samlede på en plads mellem et par af gårdene, og

her legedes nu under M. J. Gravsholts fortrinlige ledelse alle de kendte sanglege. Sangens toner lød langt ud over de brede marker. For de ældre i Lundsmark, der alle dage kun havde kendt ensomheden og sommeraftenernes uendelige stilhed, var de mange unges glæde og smukke lege og syn-gen en herlig adspredelse, og under samtaler erfarede man da også, at den ældre generation syntes, det var en hel skønhed med den idealistiske ungdom, der her tjente til deres højskoleophold ved at arbejde nogle timer daglig på gårdene. —

Gennem århundreder har her i stor ensomhed slægt efter slægt henlevet tilværelsen i en karrig natur. Den nådeløse fattigdom var her som i Jyllands andre hedeegne det visse, man havde at kæmpe med. Derfor glæder man sig over, at således er det ikke mere i vore fordums hedelandsbyer. Også her har nutiden bragt så mange fremskridt, både i økonomisk og praktisk henseende.

5. Om St. Veits dag og dyrkelsen af St. Veit i Sønderjylland se min bog: Studier i Viden og Vedtægter II (1951). 88—93.
6. Se nærmere herom: Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark (1909). Om de enkelte kirker se Traps: Danmark IX.
7. August F. Schmidt: Danmark Helligkilder (1926), 40, 156. Sønderjyske Aarbøger 1926, 118—121.
8. Sønderjyske Stednavne V, 178, 185.
9. Traps IX. 294, 297, 299, 310. I Sønderjyske Stednavne V, 155 nævnes et sogn om en borg, der skal have ligget på Borgtoft i Brøns sogn. Noget voldsted findes ikke her i nærheden.
10. Sønderjyske Stednavne I (1944), s. XXIX.
11. Poul Bjerge og Thyge J. Söegaard: Danske Vider og Vedtægter III (1919), 27—30.
12. Poul Bjerge og August F. Schmidt: Danske Vider og Vedtægter IV (1932), 385—89. August F. Schmidt: Oldermænd og Bystævne (1945), 159—168.
13. Aage Aagesen i De danske Heder II (1943), 266, 275.
14. Sønderjyske Aarbøger 1952, 30—33.
15. Man kan læse nærmere herom i Gudmund Schüttes bog: Udvalgte Epistler (1947), 108—18.
16. Se H. Lausten-Thomsen i Sønderjyske Aarbøger 1937, 247—65.
17. Se herom Axel Linvald: Landstormen ved Brøns (festskrift til H. P. Hanssen 1932, 134—63). August F. Schmidt: Affæren ved Brøns 22. januar 1849 (Sønderjydsk Jul 1951).

Graasten Bank A/S

Kontortid 9—12 & 2—4
Lørdag 9—1
GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 - Vinterskole.
Skoleplan sendes.
Jørgine Abildgaard.

**Sønderjyds
Tæppefabrik**

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

**Høsløv
Gymnasium**

Kostskole for Dreng

Eksamensret til Mellemskole-, Real-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Hen-
vendelse til

Peter Kæstel
Rektor, Høsløv

**VALLEKILDE
Folkehøjskole**
Henv. til *Jørgen Jessen*,
Vallekilde

HEJMDAL

Landsdelens Blad

**Brede Sogns
Spare- og Laanekasse**

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

**Graasten
Andelsslagteri**

Bredebro tlf. 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Sønderjyllands Kreditforening
Haderslev

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

AKTIESELSKABET
NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største Dagblad

A. Nielsen & Co. A/S.

Nykøbing Falster

GRAM

KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/S

Vojens

**Lolland-Falsters
Folketidende**

Stiftets største Blad
Nykøbing F.

A-S FAXE KALKBRUD
Frederiksholms Kanal 16 Telefon Central 9123
JORDBRUGSKALK
97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres
ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste Blad

Pindstrup Mosebrug
SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18